

ความคิดทางการศึกษาของอาริสโตเติล

บทนำ

อาริสโตเติล (384 - 322 B.C.) เป็นชาวกรีกเกิดที่เมืองสตากิรา (Stagira) ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของกรีก บิดาคือ นิโคมาคัส (Nicomachus) เป็นแพทย์ประจำราชสำนักของกษัตริย์อามินทัสที่ 2 (Amyntas II) แห่งมาซิโดเนีย (Macedonia) เมื่ออายุประมาณ 18 ปี เขาได้เข้ามาศึกษาเล่าเรียนในกรุงเอเธนส์และภายหลังได้ศึกษาอยู่กับเพลโต เกือบ 20 ปี ดังนั้นอิทธิพลทางความคิดของเพลโตจึงปรากฏอยู่ในงานเขียนของเขาเกือบทุกชิ้น อย่างไรก็ตามอาริสโตเติลก็มีได้เชื่อตามเพลโตไปเสียทุกเรื่อง เขามีความคิดเห็นและวิธีการแสวงหาสัจธรรมต่างไปจากเพลโตเป็นอันมาก

เมื่อเพลโตถึงแก่กรรมใน ปี 348 B.C. อาริสโตเติลได้ออกจากกรุงเอเธนส์ไปแสวงหาความรู้และท่องเที่ยวตามเมืองต่าง ๆ ริมฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ต่อมาในปี 343 B.C. ก็ได้รับเชิญจากกษัตริย์ฟิลิป แห่งมาซิโดเนียให้ไปถวายพระอักษรแก่เจ้าชายอเล็กซานเดอร์ พระโอรส ซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุ 13 พรรษา อาริสโตเติลได้ประจำอยู่ที่ราชสำนักแห่งนี้เป็นเวลา 7 ปี เมื่อเจ้าชายอเล็กซานเดอร์ขึ้นครองราชย์ได้ไม่นานอาริสโตเติลก็ขอลาออกจากการเป็นพระอาจารย์และเดินทางกลับสู่กรุงเอเธนส์ ทั้งนี้เนื่องจากสาเหตุประการหนึ่งก็คือ พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มิได้ปฏิบัติตามแนวทางที่ได้ร่ำเรียนจากอาริสโตเติล กล่าวคือทรงมุ่งแต่จะทำสงครามเพื่อแผ่ขยายดินแดนโดยไม่หยุดยั้ง

อาริสโตเติลได้ก่อตั้งสำนักศึกษาของตนขึ้นในกรุงเอเธนส์มีชื่อว่า ไลเซียมหรือลิเคอุม (Lyceum) ซึ่งเป็นสถานที่ซึ่งมีทั้งการขบคิด ถกปัญหา และทดลอง บางครั้งก็เดินถกปัญหากันเป็นกลุ่ม ๆ อาริสโตเติลมักจะใช้สวนเป็นห้องเรียน และตัวเขาก็เดินไปเดินมาขณะ

ที่ทำการสอน การรู้จักใช้วิธีสังเกตและทดลองทำให้อาริสโตเติลได้ชื่อว่าเป็นบิดาของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้เพราะ อาริสโตเติลเป็นบุคคลแรกที่ศึกษาเรื่องราวทางธรรมชาติวิทยาอย่างเป็นระบบและมีหลักเกณฑ์ ซึ่งเรียกกันในปัจจุบันว่า ระเบียบวิธีวิทยาศาสตร์

เมื่อพระเจ้าอเล็กซานเดอร์สิ้นพระชนม์ลงในปี 323 B.C. อาริสโตเติลถูกกล่าวให้ร้ายจากผู้มีอำนาจในขณะนั้น ในฐานะที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นพระอาจารย์ของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ ดังนั้นเพื่อความปลอดภัย อาริสโตเติลจึงหลบหนีจากกรุงเอเธนส์ไปอยู่ที่เมืองชาลซิส (Chalcis) ซึ่งเป็นบ้านเกิดของมารดา และได้ถึงแก่กรรมเมื่อปี 322 B.C. รวมอายุได้ 62 ปี

ผลงานของอาริสโตเติลมีมากมายหลายสาขาวิชาและกล่าวกันว่าเขาแต่งหนังสือไว้ถึง 400 เล่ม แต่งานเขียนเหล่านี้สูญหายไปถึงร้อยละ 75 และงานเขียนที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบันก็มีลักษณะที่ไม่สมบูรณ์เต็มที่ ผลงานของอาริสโตเติลนั้น สามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. **ประเภททสนทนาโต้ตอบ** เป็นผลงานชิ้นแรก ๆ ของอาริสโตเติลที่ได้อิทธิพลมาจากรูปแบบการเขียนของเพลโต และเป็นการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับคำถามหรือข้อสงสัยต่าง ๆ ทางปรัชญา

2. **ประเภทความเรียง** เป็นข้อคิดเห็นโดยทั่วไปที่อาริสโตเติลมีต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ หรือสภาพสังคมขณะนั้น

3. **ประเภททฤษฎีหรือแนวคิด** ผลงานชิ้นสำคัญของอาริสโตเติล ได้แก่ การคิดค้นหารูปแบบที่เหมาะสมของสถาบันการเมืองการปกครอง และการเสริมสร้างจริยธรรม ตลอดจนความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติในแง่ต่าง ๆ งานเขียนประเภทนี้มีทั้งฟิสิกส์ จิตวิทยา ชีววิทยา ธรรมชาติวิทยา สัตวศาสตร์ และปรัชญา

ความคิดทางปรัชญา

อาริสโตเติลมีทรรศนะว่า โลกนี้เป็นโลกที่มีจุดมุ่งหมายและเป็นระบบ ความจริงสูงสุด ซึ่งเป็นแก่นแท้ของสรรพสิ่งไม่ได้อยู่ในโลกแห่งความรู้สึกนึกคิดหรือโลกแห่งจิตภาพ (World of Ideas) ดังที่เพลโตกล่าวไว้ แต่มันอยู่ในโลกนี้เอง ดังนั้นโลกนี้จึงมิได้เป็นเพียงมายาเท่านั้นเป็นโลกที่แท้จริง อาริสโตเติลกล่าวว่า แบบ (form) หรือสิ่งสากล (universals) ที่อยู่โดดเดี่ยวโดยปราศจากสสาร (matter) นั้น ไม่ใช่แก่นแท้ ขณะเดียวกัน สสารหรือสิ่งเฉพาะ (particulars) ที่ปราศจากแบบก็ไม่ใช่แก่นแท้เช่นกัน แก่นแท่นั้นจะต้องเป็นส่วนผสมของสิ่งเฉพาะกับสิ่งสากล หรือแบบกับสสาร ทั้ง 2 อย่างนี้แยกกันไม่ได้ เช่น มนุษย์ไม่ใช่สิ่งที่แยกอยู่ต่างหากจากความเป็นมนุษย์ ถ้าแยกเอาแบบแห่งความเป็นมนุษย์ออกไปแล้ว ก็จะไม่เหลือมนุษย์อยู่

เพราะฉะนั้น สิ่งทั้งหลายต้องประกอบด้วยสสารและแบบ ขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้ คำ "แบบ" ไม่ได้หมายถึงรูปร่างของสิ่งต่าง ๆ เพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงหน้าที่ (function) ของสิ่งนั้นด้วย เช่น มือมีรูปร่างของมืออยู่ ทำหน้าที่หยิบหรือจับสิ่งของต่าง ๆ แต่ถ้าเราตัดมือออก รูปร่างของมือก็ยังมืออยู่ แต่มันทำหน้าที่ไม่ได้เสียแล้วเราก็ไม่เรียกมันว่ามือ ส่วนสสารนั้นก็ไม่ได้หมายความว่าเป็นวัตถุ เช่น ไม้ หิน หรือเหล็กตลอดไป แต่สสารและแบบย่อมมีความสัมพันธ์ต่อกันและถ่ายเทสสารกันได้ สิ่งเดียวกันอาจเป็นทั้งสสารหรือแบบก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างกัน สสารอาจเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบและแบบอันนี้ก็อาจจะกลายเป็นสสารเปลี่ยนขึ้นไปสู่แบบที่สูงกว่าเรื่อย ๆ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างไม้กับต้นไม้มัน ต้นไม้ซึ่งเป็นสสารอาจแปรสภาพไปเป็นไม้ ดังนั้นไม้จึงเป็นแบบ แต่ถ้าไม้นั้นถูกนำมาทำเป็นโต๊ะ และเมื่อเราพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างไม้กับโต๊ะ ไม้ก็จะกลายเป็นสสารทันที เพราะไม้แปรสภาพไปสู่โต๊ะซึ่งเป็นแบบ เพราะฉะนั้น สิ่ง ๆ เดียวกันจึงเป็นได้ทั้งสสารและแบบ เพราะทั้งสสารและแบบเป็นของที่สามารถไหลถ่ายเทสสารกันได้

อาริสโตเติลอธิบายว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ล้วนมุ่งเข้าสู่จุดหมาย หรือเปลี่ยนแปลงไปสู่จุดหมาย

ทั้งสิ้น เช่น เมล็ดมะม่วง กลายเป็นต้นมะม่วงนั้นก็เพราะต้นมะม่วงเป็นจุดหมายของเมล็ดมะม่วงอยู่แล้ว ซึ่งมันแฝงตัวอยู่ อาริสโตเติลเรียกว่า ภาวะแฝง (potentiality) เมื่อใดก็ตามที่มีสิ่งแวดล้อมและปัจจัยเกื้อหนุนเพียงพอ คือ อากาศ แสงสว่าง แร่ธาตุ และอาหาร ก็จะทำให้จุดหมายที่แฝงอยู่นั้น กลายเป็นจริงขึ้นมาเรียกว่า ภาวะจริง (actuality) ทุกสิ่งทุกอย่างเคลื่อนไปหาที่หมายของมันถ้ามีปัจจัยเกื้อหนุนเพียงพอหรือเหมาะสม เพราะฉะนั้นสิ่งที่เป็ยสสารล้วนมีภาวะแฝงที่จะกลายเป็นแบบขึ้นมา เช่นเมล็ดมะม่วงเป็นสสาร ต้นอ่อนเป็นแบบ และต้นอ่อนนี้ก็จะกลายเป็นสสารและกลายเป็นต้นที่สมบูรณ์ซึ่งเป็นแบบที่สูงกว่า กระบวนการของโลกเป็นกระบวนการที่สิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงปรับตัวให้สูงขึ้นเรื่อย ๆ เป็นวิวัฒนาการจากสิ่งที่มีระดับต่ำขึ้นไปสู่ระดับสูง สิ่งที่มีระดับต่ำก็คือ สิ่งที่มีสสารมากกว่าแบบ สิ่งที่มีระดับสูงก็คือ สิ่งที่มีแบบมากกว่าสสาร สิ่งที่มีระดับต่ำที่สุดก็คือ สสารบริสุทธิ์ (pure matter) ซึ่งไม่มีแบบเจือปนอยู่เลย ส่วนสิ่งที่มีระดับสูงที่สุดก็คือแบบบริสุทธิ์ (pure form) ซึ่งไม่มีสสารเจือปนอยู่เลย ซึ่งทั้ง 2 ระดับนี้เป็นนามธรรม และไม่มีอยู่ในโลกนี้ สิ่งที่อยู่ในโลกนี้เป็นสิ่งที่เกิดจากส่วนผสมของสสารและแบบ วิวัฒนาการของโลกเกิดจากการที่ สสารบริสุทธิ์พยายามจะวิวัฒนาการขึ้นไปสู่แบบบริสุทธิ์ ทำให้เกิดการผสมกันระหว่างสสารกับแบบเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ ในโลกขึ้น

การกระทำของมนุษย์ทุกอย่างย่อมจะต้องมีจุดมุ่งหมายและจุดหมายที่ได้มานั้นอาจจะเป็นวิถีไปสู่จุดหมายอื่นที่สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ จนในที่สุดก็จะถึงจุดหมายที่สูงสุด ซึ่งเป็นยอดปรารถนา นั่นก็คือ ความสุข ซึ่งอาริสโตเติลกล่าวว่า ถ้าเข้าใจในเรื่องวิถีทางกับจุดหมายแล้ว แม้ว่ามนุษย์จะเข้าใจความสุขต่างกัน แต่มนุษย์จะปรารถนาความสุขชนิดเดียวกันในที่สุด ความสุขที่ว่านี้ นอกจากจะเป็นที่ปรารถนาแล้ว ยังควรปรารถนาด้วย ไม่เหมือนความสุขทั่วไปซึ่งแม้มนุษย์ปรารถนาแต่อาจเป็นสิ่งที่ไม่ควรปรารถนา หรืออาจเป็นเพียงวิถีทางไปสู่ ความสุขก็ได้

ความสุขที่เป็นวิถีทางกับความสุขที่เป็นจุดหมายมีลักษณะต่างกัน คือ ความสุขที่เป็นวิถีทางนั้น แม้เราจะต้องการก็เป็นไปเพื่อสิ่งอื่นต่อไปอีกส่วน ความสุขที่เป็นจุดหมายนั้นเป็นความสุขขั้นสุดท้ายที่เรา มุ่งหมาย เมื่อได้มาแล้วก็ไม่ต้องการสิ่งใดอีก แต่ปัญหา อยู่ที่ว่า อะไรเล่า คือความสุขของมนุษย์

อริสโตเติลได้ตอบปัญหาข้อนี้โดยอาศัยการ วิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งสมมุติฐานของเขาก็คือ ถ้ามนุษย์ต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ความสุขของมนุษย์ก็ ต้องต่างจากสิ่งมีชีวิตเหล่านั้นด้วย จากการวิเคราะห์ ของอริสโตเติล เขาสรุปว่า พืชมีวิญญาณส่วนเดียว คือ กินอาหารได้ ความสุขของพืชจึงได้แก่การกินอาหาร สัตว์มีวิญญาณสองส่วนคือ กินอาหารได้ และมีประสาท สัมผัส ดังนั้นความสุขของสัตว์จึงได้แก่ การกินอาหาร และการรับความรู้สึกทางประสาทสัมผัส แสวงหาความ พึงพอใจและหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด สำหรับมนุษย์มี วิญญาณสามส่วน คือ กินอาหารได้ มีประสาทสัมผัส และมีปัญญา ดังนั้นมนุษย์จึงกินอาหารได้อย่างพืช และสัตว์ รับความรู้สึกทางประสาทสัมผัสได้อย่างสัตว์ และมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัวของมนุษย์ คือ มีปัญญา สามารถใช้เหตุผลทางตรรกะได้ เพื่อแสวงหาความรู้ และเป็น การแสดงความเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้น ธรรมชาติของมนุษย์ คือ สัตว์ที่มีปัญญา (Man is a rational animal)

อย่างไรก็ตามมนุษย์ไม่ได้มีเหตุผลทางตรรกะ เพียงอย่างเดียว แต่มนุษย์มีอารมณ์และความต้องการต่าง ๆ อยู่ด้วย อริสโตเติลจึงได้แยกคุณธรรม สำหรับมนุษย์ออกเป็น 2 ชนิด คือ คุณธรรมทางพุทธิ ปัญญา (intellectual virtue) ซึ่งเป็นคุณธรรมสูงสุด เป็นคุณธรรมแห่งเหตุผล และปัญญา โดยไม่มีอารมณ์ เข้าแทรกแซงกับคุณธรรมทางจริยศาสตร์ (ethical virtue) เป็นคุณธรรมที่ควบคุมความรู้สึก อารมณ์ และความกระหายอยากด้วยเหตุผล คุณธรรมอย่าง แรกนั้นสูงกว่าอย่างหลัง อริสโตเติลเห็นว่าความสุข ของมนุษย์นั้นขึ้นอยู่กับการรวมคุณธรรมทั้ง 2 อย่าง เข้าด้วยกัน ในที่นี้คุณธรรมก็คือ ความพอดี หรือทาง

สายกลาง นั่นเอง เช่น ความกล้าหาญเป็นคุณธรรม ซึ่งอยู่ระหว่างความบ้าบิ่น กับความขี้ลาด หรือความ สงบเสงี่ยมเป็นคุณธรรมระหว่างความขี้อายกับความ หน้าด้าน

ความคิดทางการศึกษา

ความคิดทางการศึกษาของอริสโตเติลส่วนใหญ่ปรากฏอยู่ในงานเขียนชื่อ Nicomachean Ethics และ Politics ซึ่งอริสโตเติล มีทรรศนะว่า การศึกษา ควรมีจุดหมายอยู่ที่การทำให้ธรรมชาติของมนุษย์ดี เลิศอย่างที่เราจะเป็น นั่นก็คือให้มนุษย์ได้พัฒนา ความคิดและเหตุผลทางตรรกะอย่างเต็มที่ ซึ่งเมื่อบรรลุ จุดมุ่งหมายที่วางนี้แล้ว มนุษย์ก็จะมีสุขอย่างแท้จริง

ความรู้ไม่ใช่กิจกรรมทางสมองที่เกิดขึ้นในตัว ใครคนใดคนหนึ่งโดยไม่สัมพันธ์กับความเป็นจริงใน สังคมหรือสิ่งแวดล้อม จึงไม่อาจใช้เหตุผลหรือวิธีการ ทางตรรกะเพียงอย่างเดียว ในการนำไปสู่ความรู้ได้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยการศึกษา การวิเคราะห์ และการสังเกตจากปรากฏการณ์ภายนอกตัวในสังคม หรือสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัวเราประกอบกัน ความรู้ที่ แท้จริงจึงเป็นความรู้ที่อิงประสบการณ์ในชีวิต คุณธรรมไม่ได้เกิดจากความรู้ แต่เกิดจากการใช้ ความรู้หรือหลักธรรมที่มีอยู่ คนดีจึงไม่ใช่เพียงแต่เป็น คนที่มีคุณธรรมเท่านั้นแต่ยังจะต้องเป็นคนที่ทำดีอีกด้วย

การศึกษาเป็นสิ่งสำคัญเพราะเป็นสิ่งที่จะช่วย ให้ ปัญหาของมนุษย์ได้รับการพัฒนาขึ้นมาอย่างมีวินัยได้ ดังนั้นรัฐจึงควรเป็นผู้รับผิดชอบการจัดการศึกษาและ จัดเหมือนกันให้กับทุกคนในรัฐเพื่อที่จะให้การศึกษา หล่อหลอมพลเมืองของรัฐให้มีลักษณะที่ดีดังที่รัฐต้องการ มนุษย์ควรจะได้การพัฒนาให้เป็นคนดีและเป็น พลเมืองดีของรัฐด้วย การศึกษาจึงต้องมุ่งที่เป้าหมาย ทั้งสองนี้ อริสโตเติลกล่าวว่า การที่คนจะเป็นคนดีได้ นั้นมี 3 ทางด้วยกัน คือทางที่หนึ่งตีมาโดยกำเนิด ทางที่สองการสร้างนิสัยที่ดี และทางที่สามโดยการใช้ หลักเหตุผลที่มีอยู่ในตัว การศึกษาจะต้องช่วยสร้าง นิสัยที่ดีให้เกิดขึ้นในตัวผู้เรียน และเพราะ 'มนุษย์คือ สัตว์ที่มีปัญญา' การศึกษาจึงต้องช่วยพัฒนาหลักเหตุผล

ที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคนให้ไปสู่จุดหมายที่ดียิ่ง ๆ ขึ้น

มนุษย์ทุกคนต้องการความสุข เราจึงทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อให้ได้มาซึ่งความสุข แต่อาริสโตเติลบอกว่าคุณมีความสุขมิใช่ความสนุกสนานร่าเริงโดยไม่ต้องรับผิดชอบอะไร ความสุข คือ การมีชีวิตที่ดีซึ่งประกอบด้วยปัญญาที่ดี และบุคลิกภาพที่ดี ปัญญาที่ดีนั้นเกิดขึ้นจากการเรียนการสอน ส่วนบุคลิกภาพที่ดีเกิดจากการสร้างนิสัยที่ถูกต้อง เช่นการกระทำสิ่งที่ยุติธรรม ทำให้เราเป็นคนที่ยุติธรรมหรือการกระทำสิ่งที่กล้าหาญ ทำให้เราเป็นคนกล้าหาญ บุคคลจะสร้างนิสัยที่ถูกต้องได้ต้องควบคุมอารมณ์ไว้ด้วยเหตุผลและการศึกษาจะต้องปลูกฝังคุณธรรมข้อนี้ในผู้เรียน เช่นเดียวกับคุณธรรมเรื่องความพอดีหรือทางสายกลาง ซึ่งต้องฝึกฝนผู้เรียนตั้งแต่วัยเยาว์

อาริสโตเติลแบ่งการศึกษาออกเป็น 5 ระยะ คือ ระยะแรกอยู่ในระยะเด็กทารก ควรเป็นช่วงเวลาฝึกนิสัยของเด็กและสอนให้เด็กเรียนรู้การเคลื่อนไหวของร่างกาย บางครั้งอาจจะฝึกเด็กให้รู้จักอดทนกับสภาพความร้อนหรือหนาวด้วยก็ได้ เด็กจะได้เรียนรู้สภาพเหล่านั้น

ระยะที่สองจากวัยทารกถึง 5 ขวบ ระยะนี้ควรให้เด็กเล่นเกมและออกกำลังกาย โดยมีผู้ใหญ่ควบคุมอย่างใกล้ชิด และระมัดระวังมิให้เด็กได้เรียนรู้สิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ต่อพัฒนาการทางศีลธรรมที่ดีเพราะคุณธรรมเกิดจากการประพฤติดีและอยู่ในศีลในธรรม ดังนั้นดนตรีหรือเรื่องราวที่เด็กจะได้เรียนรู้ในระยะนี้จึงควรผ่านการตรวจสอบจากผู้ใหญ่เสียก่อน

ระยะที่สามจาก 5 ขวบถึง 7 ขวบ เป็นช่วงสั้น ๆ ซึ่งเด็กจะเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ต่อจากระยะที่สอง และเริ่มสังเกตดูเด็กที่โตกว่าและปฏิบัติตาม ระยะที่สี่ และห้าเริ่มจากอายุ 7 ปี ถึงวัยรุ่น (อาริสโตเติลไม่ได้กำหนดอายุเอาไว้) และจากวัยรุ่นถึงอายุ 21 ปี เป็นช่วงเวลาที่เด็กเข้ามาเรียนในสถานศึกษาของรัฐ ได้รับการพัฒนาทักษะพื้นฐานต่าง ๆ และความรู้ที่จำเป็นต่อการเป็นพลเมืองดี เช่น เรียนการอ่าน การเขียน ยิมนาสติก ดนตรี และวาดเขียน เป็นต้น โดยเรียน

แต่ละวิชาอย่างพอประมาณไม่มากหรือน้อยเกินไป

จากการศึกษาทั้ง 5 ระยะนี้จะเป็นพื้นฐานนำไปสู่การศึกษาแบบเสรี (liberal education) ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนเป็นมนุษย์ที่เสรีและพ้นจากความไม่รู้ การศึกษาแบบเสรีนี้ประกอบด้วยวิชาคณิตศาสตร์ ตรรกวิทยา อภิปรัชญา จริยศาสตร์ การเมือง ดนตรี สุนทรียศาสตร์ การประพันธ์ วาทกรรม ฟิสิกส์ และชีววิทยา การศึกษาในช่วงนี้เป็นการศึกษาที่ต่อเนื่องตลอดชีวิต และอาริสโตเติลให้ความสนใจกับการศึกษาในระยะนี้อย่างมาก เขาต้องการให้ผู้คนในสังคมใช้เวลาว่างด้วยการครุ่นคิดหรือวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ด้วยความเพลิดเพลิน เพื่อเป็นการพัฒนาปัญญาของตนเอง และทำชีวิตให้มีคุณค่า สมกับที่เป็นมนุษย์ การศึกษาที่ดีต้องสอนให้มนุษย์มีความสุขกับการเรียนรู้ตลอดชีวิต

สรุป
ถึงแม้ว่าอาริสโตเติลจะไม่ได้เขียนทฤษฎีการศึกษาไว้โดยตรงหรือเสนอความคิดทางการศึกษาอย่างเป็นระบบ ข้อเขียนของเขาก็มีอิทธิพลต่อความคิดและทฤษฎีการศึกษาในประเทศตะวันตกในสมัยใหม่หลายประการด้วยกัน เช่น

1. อิทธิพลต่อกระบวนการเรียนการสอน อาริสโตเติลเชื่อว่าเมื่อมนุษย์เกิดมาสมองหรือจิตของมนุษย์ว่างเปล่า มนุษย์เรียนรู้จากประสบการณ์ซึ่งเข้าไปสะสมอยู่ในสมองโดยมีปัญญาเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดเป็นความรู้หรือหลักการขึ้น ความเชื่อเช่นนี้ส่งผลให้ครูในสมัยหลังทำหน้าที่ป้อนความรู้หรือประสบการณ์ต่าง ๆ เข้าไปในสมองของผู้เรียนที่เชื่อกันว่ามีการพัฒนาอยู่เสมอ นับเป็นวิธีสอนที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย
2. อิทธิพลในด้านกระบวนการหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ซึ่งอาริสโตเติลเน้นการใช้เหตุผลแบบตรรกวิทยาอุปนัย (inductive reasoning) ซึ่งโรงเรียนส่วนใหญ่ในสมัยใหม่ใช้เป็นหลักในการเรียนรู้
3. อิทธิพลต่อความคิดทางการศึกษาในยุคต่อมา การที่อาริสโตเติลมุ่งให้การศึกษาแบบเสรี (liberal education) เป็นกิจกรรมทางปัญญาที่มนุษย์พึงกระทำ

และเป็นสิ่งที่ดีมีคุณค่าในตัวของมันเอง นักคิดทางการศึกษาในยุคต่อ ๆ มาต่างก็ถือกันว่าการศึกษาที่ตื้นนั้นควรจะเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัว ไม่ใช่สิ่งที่กระทำเพื่อผลประโยชน์

นอกจากนี้ ข้อคิดเห็นและคำวิพากษ์วิจารณ์ของอาริสโตเติลที่เกี่ยวกับการศึกษายังเป็นงานเขียนที่ทรงคุณค่า และกระตุ้นให้นักการศึกษาในยุคต่อ ๆ มาได้ศึกษาด้วยความพิถีพิถันยิ่งขึ้นอีกด้วย

ศักดิ์ ประสงค์ประทานพร

บรรณานุกรม

- Bowen, James and Peter R. Hobson. **Theories of Education**. New York : John Wiley & Sons, 1974.
- Brumbaugh, Robert S. and Nathaniel M. Lawrence. **Philosophers on Education**. Boston : Houghton Mifflin Co., 1963.
- McKeon, R. **Introduction to the Basic Works of Aristotle**. New York : Random House, 1974.
- Randall, Jr., J.H. **Aristotle**. New York : Columbia University Press, 1960.